

SHAXSIY IDENTIFIKATSION BELGILAR ORQALI MATN MUALLIFINI ANIQLASH USULLARI

Xotamova Guljahon Solijonovna

SamDVMChBU akademik litseyi bosh o'qituvchisi, f.f.d. (PhD)

guljahonxotamova@gmail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda matn muallifini aniqlashning grammatik xususiyatlari, shaxsga xos maxsus identifikatsion belgilarni aniqlash usullari, yozma nutqning umumiy va xususiy tomonlarini o'rganish yo'llari, matn muallifiga xos leksik-semantik, uslubiy va grammatik ko'nikmalarning rivojlanganlik darajasini aniqlash me'yorlari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, maqolada ayollar va erkaklar yozma nutqining farqli jihatlari va nutq vaziyatida bosh miya yarimsharhlari faoliyatining roli va uning jahon tilshunosligida o'rganilish darajasi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *mualliflik ekspertizasi, genderolingvistika, amaliy tilshunoslik, lingvistik ekspertiza, yozma nutq, grammatik tahlil, diagnostika, identifikatsiya qilish, identifikatsion belgilar, tabiiy nutq, spontan nutq.*

ABSTRACT

This article talks about the grammatical features of identifying the author of the text in personal correspondence in the Uzbek language, the methods of identifying special identification signs specific to a person, the ways of learning the general and specific aspects of written speech, the standards for determining the level of development of lexical-semantic, methodological and grammatical skills specific to the author of the text. Also, the article provides information on the different aspects of women's and men's written speech, the role of the cerebral hemispheres in the speech situation, and its level of study in world linguistics.

Keywords: *author expertise, gender linguistics, applied linguistics, linguistic expertise, written speech, grammatical analysis, diagnosis, identification, identifying signs, natural speech, spontaneous speech.*

KIRISH

Anonim xatlarning asl muallifi o'zini, "anonimlik" niqobidan tashqari, o'zga shaxs ortiga berkitadi. Bunday holatda ekspert oldida jiddiy muammo paydo bo'ladi. Endilikda, yozuv va lingvistik belgilarga ko'ra asl muallif va yozuv egasini aniqlash zarurati paydo bo'ladi.

E.I.Galyashina nutqni tayyorlik darajasiga ko'ra quyidagi turlarga ajratgan: oldindan tayyorlanmagan (kvazi-spontan) nutq va oldindan tayyorlangan nutq[1;56].

Nutqning ushbu xususiyatlarini aniqlash uchun ekspert tadqiqot ob'ekti hisoblangan muallifning tahlilga tortilgan matnining nusxasi bilan o'rganilayotgan matn muallifi sifatida taxmin qilinayotgan shaxsdan olingan diktant matnlarini qiyoslash-chog'ishtirish metodi asosida o'zaro taqqoslaydi. Tahlil natijalariga ko'ra, matnlarning tabiiy yoki o'zgartirilgan nutq ekanligini aniqlash imkoniga ega bo'ladi. Tahlil davomida ekspert yozma nutqning quyidagi jihatlariga e'tibor qaratadi:

- yozma nutq shaxsiga xos identifikatsion belgilar o'xshashligining mavjudligi;
- harf elementlarining o'xshash va farqli jihatlari;
- so'zlar orasidagi bo'shliqlarning mavjudligi;
- noadabiy qatlamga mansub leksik vositalarning qo'llanilish darajasi;
- sintaktik qurilmalarni yaratishdagi shablonning bir xilligi;
- orfografik, stilistik va punktuatsion xatolarning takrorlanishi.

Tabiiy va spontan nutqni aniqlashda matn muallifining bilim darajasi va saviyasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Spontan nutq muallifining bilim darajasi qanchalik baland bo'lsa, o'zgartirilgan matn muallifini aniqlash ekspertga shunchalik qiyinchilik tug'diradi.

"Spontanlik – tayyorlik jihatidan yozma matnlarni o'rganish metodikasi bo'lib, ilmiy adabiyotlarda matn lingvistikasi, nutq lingvistikasi, psixolingvistika, ekspertologiya bo'yicha ishlab chiqilgan quyidagi qoidalarga ko'ra belgilanadi:

a) o'zgartirilgan nutqning minimal darajasi mavjudligi oldindan belgilab beriladi;

b) agar matnni tabiiy nutq sifatida tasniflashning iloji bo'lmasa (identifikatsion belgilar etarli bo'lmasa), ataylab o'zgartirilgan matn sifatida qarash va tahlil qilish to'g'risida qaror qabul qilinadi;

v) o'rganilayotgan matnda spontan yozma nutq alomatlari bo'lmagan taqdirda, matn muallifini aniqlashga doir lingvistik-ekspertologik tahlilga tortilishi va aniqlanishi mumkin"[2;43].

O'rganishlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, "tabiiy nutq shaklidan ko'ra spontan nutq shakli ustunlik qiladi, u tayyorlangan nutq bilan taqqoslaganda, asosan, dominant hisoblanadi"[2;129]. Yana shuni ta'kidlab o'tish joizki, yuridik ahamiyatga ega bo'lgan holatlarda nutq vaziyatiga tayyorlik alomatlari, shaxsning kommunikativ xatti-harakatlarining muhim jihatlarini ochib berishi, yozish jarayonida shaxs psixikasining qay holatda ekanligi (hissiy taranglik, chalkashlik, qo'rquv holati mavjud yoki mavjud emasligi)ni farqlash ekspertdan alohida yondashuvni talab etadi. Bunday hollarda malakali ekspertlar murakkab kommunikativ taktikalar (kod tilidan foydalanish, allegorik nutq, ma'lumotni yashirish, xayol qilish)dan unumli foydalanish orqali matn avtorizatsiyasini aniqlash imkoniga ega bo'ladilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yozma nutq muallifi va ijrochisini aniqlashdagi yana bir muhim xususiyat – muallifning yozma nutq yaratish jarayonidagi o‘rni, ya’ni matn yaratish jarayonida muallifning lingvistik vositalar va nutq texnikasidan foydalangan holda boshqa lingvistik shaxsning xususiyatlarini, shuningdek, lingvistik ekspertiza ob’ektiga aylangan matnni tuzishda boshqa shaxslarning (muallifdan tashqari) ishtirokini yashirishi bu uning matn yaratish jarayonidagi mustaqilligining qay darajada ekanligini belgilab beradi. Rus tilshunos olimi L.V.Bondarko yozma matnda muallif pozitsiyasining quyidagi turlarini ajratgan:

“a) muallifning mustaqil pozitsiyasi – u o‘rganilayotgan matnni haqiqatan ham yaratgan yagona ijrochi; matnda muallif va matnni tuzuvchi pozitsiyalarini ajratish mavjud emas; muallifning pozitsiyasi ochiq (uning ismi matnda muallifning ismi sifatida ko‘rsatilgan);

b) muallifning mustaqil bo‘lmagan pozitsiyasi – o‘zini yaratuvchi sifatida e’lon qilmaydigan, lekin ma’lum bir vaziyatda optimal nutqiy matnni shakllantirishga hissa qo‘shadigan matn yaratishda boshqa shaxsning ishtirok etishiga imkon beradigan pozitsiya; yozuvchilarning asosiy harakatlari – bu mualliflarning matndagi o‘zini o‘zi taqdim etishi, muallifning xususiyatlarini o‘ziniki bilan aralashtirish (masalan, diktant matnini qisman yozib olish; ilgari kimdir tomonidan tuzgan nutqni yozib olish; muallif matnini tahrirlash);

v) muallifning taqlid qilingan pozitsiyasi – muallif bo‘lmagan, lekin muallifga o‘xshagan shaxs tomonidan matn tuzilishini qoliplaydigan pozitsiya (uning muallifligini ko‘rsatgan holda boshqa shaxs nomidan yozilgan matnlar)”[3;23].

"Lingvistik ekspertizada matn yaratishdagi muallifning o‘rni (pozitsiyasi) – yozma matnning tayyor holda mavjudligi, mustaqil yoki mustaqil emasligini belgilash tergov harakatlari jarayonida yoki sud amaliyotida yuzaga keladigan lingvistik ekspertizaga oid bo‘lmagan quyidagi muammolarni hal qilishga imkon beradi:

- ✓ ishda ishtirok etayotgan shaxslarning ko‘rsatmalar berishdan bosh tortishi;
- ✓ rasmiy mualliflik matnini tayyorlashga huquqni muhofaza qilish organlari vakillarining aralashuvi;
- ✓ matn yaratish vaqtida muallifning matn tuzishiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan maxsus psixologik holatlarning mavjudligi;
- ✓ muallif sifatida ko‘rsatilgan shaxs nomidan matnlarni yozish va hokazo"[3;17].

XULOSA

Xulosalar shuni ko‘rsatadiki, jahonda tahdid, o‘z joniga qasd qilish holatlari bilan bog‘liq anonim matnlar, asosan, kichik va o‘smir yoshdagi o‘g‘il-qizlar tomonidan yoziladi. Aniqroq aytganda, bosim va ta‘sir ostida ularga yozdiriladi. Yozuvning topografik xususiyati matn muallifining identifikatsiyasini aniqlashga yordam bersa, nutq strukturasi, lug‘atlardan unumli foydalanish koeffitsienti, matn tuzishda sintaktik qurilmalarning joylashuvi haqiqiy muallif haqida ma‘lumot olish va uning shaxsiyatiga oid taxminiy “portret”ini yaratishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Галяшина Е. И. Основы судебного речеведения / Е. И. Галяшина / под ред. проф. М. В. Горба-невского. - М. : СТЭНСИ, 2003. – С. 96.
2. Комиссаров А.Ю. Криминалистическое исследование письменной речи / А. Ю. Комиссаров. – М. : ЭКЦ, 2001. – С. 129.
3. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251.
4. Бондарко Л.В. Спонтанная речь и организация системы языка / Л.В.Бондарко // Бюллетень фонетического фонда русского языка. № 8. «Фонетические свойства русской спонтанной речи» / под ред. Л. В. Бондарко, М. Краузе. – СПб.: Бохум, 2001. Вып. 8. – С. 17.